

راهکارهای مدیریتی برای حمایت از حقوق مالکیت فکری در موزه‌ها

زهرا شاکری

استادیار حقوق مالکیت فکری دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، نویسنده مسئول
zshakeri@ut.ac.ir

یاسمن جعفرپور

کارشناسی ارشد حقوق مالکیت فکری دانشگاه تهران و دانشجوی دکتری مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی ریاست جمهوری

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۲/۱۱

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۷/۲۱

چکیده

برخی از آثار فرهنگی که در زمره میراث فرهنگی قرار دارند، صرف نظر از عامل قدمت و دیرینگی، هم‌زمان تحت حمایت نظام حقوق مالکیت فکری و نظام حقوقی میراث فرهنگی قرار می‌گیرند که این امر می‌تواند به تعارض مالکیت خصوصی و حقوق عمومی منجر شود و مشکلات بسیاری را جهت اعمال مدیریت بر میراث فرهنگی که در مالکیت خصوصی افراد قرار دارد، ایجاد کند. بنابراین یافتن راه‌حلی برای حل این تعارض و جلوگیری از پایداری شدن حقوق هنرمندان یا نهادهای عمومی متولی میراث فرهنگی به عنوان نماینده جامعه ضروری می‌نماید. از سوی دیگر امروزه با پیشرفت و توسعه علوم رایانه و ارتباطات، بسیاری از موزه‌ها به کاربرد فناوری‌های نوین اطلاعاتی روی آورده‌اند و بسیاری از آثار هنری خود را در قالب نسخه‌های دیجیتالی در محیط اینترنت منتشر می‌کنند و بدین طریق امکان دسترسی راحت و بی‌دغدغه به اطلاعات و آثار فراهم می‌آید. بنابراین اعمال راهکارهای مدیریتی جهت جلوگیری از نقض حقوق این افراد می‌باید در دستور کار متولیان میراث فرهنگی قرار گیرد و در پایان نتیجه‌گیری می‌شود، موزه‌ها به منظور انجام وظایف‌شان و به‌ویژه مدیریت آثار فکری‌شان نیازمند راهکارها و خطی‌های دقیق و از پیش تعیین‌شده هستند؛ راهکارهایی که بتوانند موزه‌ها را در رسیدن به اهداف و وظایف‌شان یاری دهد. بدین منظور اصل حداقل مداخله، مدیریت حقوق دیجیتال، و کنترل دسترسی عموم به مجموعه‌ها، سه اصل مهم و حیاتی هستند که می‌باید مورد توجه نهاد میراث فرهنگی قرار گیرد.

واژه‌های کلیدی

میراث فرهنگی، حقوق مالکیت فکری، مدیریت، تعارض، موزه‌ها.

و پیش‌بینی صیانت از این حقوق در جهت حفاظت از حقوق آنان برآید. در اینجا پرسش آن است که حق با کدام‌یک از طرفین است؟ آیا باید جانب هنرمندی را گرفت که سال‌ها تلاش کرده و خواستار حمایت و دسترسی بی‌قیدوشرط نسبت به آثارش است یا باید از نهاد دولتی (سازمان میراث فرهنگی) به عنوان حامی منافع جامعه حمایت کرد؟ قضات محاکم در مواجهه با این مسئله چه تفسیری باید بکنند و حق را به کدام طرف بدهند؟ این پژوهش که بر مبنای روش تحلیلی - توصیفی انجام شده و تهیه داده‌های آن با روش کتابخانه‌ای و بعضاً میدانی صورت پذیرفته، تلاش دارد به این موضوع بپردازد. همچنین لازم به ذکر است پیش از این هیچ مقاله پژوهشی به این موضوع نپرداخته است و پژوهش کنونی نخستین تلاش در این زمینه است.

۱. آفرینش‌های فکری به عنوان میراث فرهنگی

طبق «ماده واحده قانون ثبت آثار ملی» مصوب آبان ۱۳۵۲، به وزارت فرهنگ و هنر اجازه داده شده است علاوه بر آثار مشمول قانون حفظ آثار ملی مصوب آبان ۱۳۰۹ آثار دیگری را که از نظر تاریخی یا شئون ملی واجد اهمیت باشد، صرف نظر از تاریخ ایجاد یا پیدایش آن با تصویب شورای عالی فرهنگ و هنر در اعداد آثار ملی مذکور در قانون به ثبت برسانند. آثار مذکور در این ماده مشمول کلیه قوانین و مقررات مربوط به آثار ملی خواهد بود. همچنین طبق تبصره دو ماده ۱ «آیین‌نامه اموال فرهنگی»^۲، هنری و تاریخی نهادهای عمومی و دولتی» مصوب سال ۱۳۸۱ آثار متعلق به مشاهیر تاریخی - فرهنگی و هنری و همچنین آثار نشانگر رویدادهای مهم تاریخی معاصر و همچنین آن دسته از آثار فرهنگی هنری معاصر که برابر دستورالعمل موضوع این آیین‌نامه درجه یک یا درجه دو تشخیص داده شده، صرف نظر از قدمت آن مشمول مقررات این آیین‌نامه خواهد بود. در سطح بین‌المللی نیز طبق معیارهای کمیته میراث فرهنگی یونسکو برای اینکه اثری به عنوان میراث فرهنگی جهانی شناخته شود باید حداقل یکی از شاخص‌های زیر را دارا باشد:

- نمایانگر دستاوردی بی‌بدیل از نبوغ هنری بشر باشند.
- نمایانگر تبادل مهمی از ارزش‌های بشری در یک محدوده زمانی در درون یک حیطه فرهنگی از لحاظ پیشرفت در معماری یا فن‌آوری، هنرهای یادمانی، برنامه‌ریزی شهری، یا طراحی چشم‌انداز باشد.
- گواهی بی‌همتا یا دست‌کم استثنایی بر یک سنت فرهنگی یا تمدن زنده یا ازمیان‌رفته باشد.
- نمونه‌ای برجسته از نوعی بنا یا مجموعه معماری یا فن‌آوری یا منظره که نمایانگر مرحله یا مراحل در سرگذشت انسان

اگرچه نام میراث فرهنگی، آثار کهن و باستانی به‌جامانده از اعصار گذشته را در ذهن تداعی می‌کند، اما در میان این آثار صدها اثر متعلق به هنرمندان و مؤلفان عصر کنونی نیز وجود دارد که دوره حمایتی خود را به اتمام نرسانده اند. به بیان دیگر میراث فرهنگی فقط شامل آثار تاریخی مثل تخت جمشید، بناهای تاریخی، ظروف باستانی، اشیای به‌جامانده از دوران باستان و مانند آن‌ها نیست، بلکه گستره وسیعی را در بر می‌گیرد. این گستره از نسخه‌های خطی معاصر، نقاشی‌ها، پیکره‌ها، آثار نوشتاری گرفته تا عناصر غیرملموسی مانند زبان‌ها، باورها، سنت‌ها، آیین‌ها و موارد مشابه آن را شامل می‌شود. بسیاری از این میراث فرهنگی معاصر، طبق قانون، در مالکیت خصوصی افراد بوده^۱ و تحت شمول ماده ۲ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ قرار می‌گیرند و از سوی دیگر مورد حمایت ماده ۱ آیین‌نامه اموال فرهنگی، هنری و تاریخی نهادهای عمومی و دولتی مصوب سال ۱۳۸۱ نیز هستند. بنابراین در میان میراث فرهنگی موجود که در موزه‌ها و دیگر مراکز دولتی و فرهنگی نگهداری می‌شوند، آثار هنرمندانی وجود دارد که حق مالکیت فکری آن‌ها هم چنان پابرجاست و متعلق به یک یا چند مالک خصوصی هستند. مانند آثاری که در موزه‌هایی مانند موزه معاصر تهران، موزه فرش، موزه نقاشی پشت شیشه، موزه موسیقی ایران، موزه علم و موزه باغ نگارستان نگهداری می‌شود، که هم یک اثر فرهنگی مشمول میراث فرهنگی هستند و هم در عین حال یک «مال» فکری نیز به حساب می‌آیند. این امر بدین معناست که آثار فوق دارای حق انحصاری مالکانه‌ای از جمله حق نسخه‌برداری هستند و از سویی به جهت منافع عمومی، این دایره مالکانه تعدیل می‌شود.^۲

بنابراین امروزه حاصل سال‌ها تلاش مؤلفان و هنرمندان در دست نهادهای عمومی و موزه‌ها قرار دارد و سازمان میراث فرهنگی به عنوان متولی اموال و دارایی‌های عمومی دامنه نفوذ خود را به بسیاری از موارد مالکیت خصوصی تعمیم داده است که این امر ممکن است زمینه‌ساز «تعارض» شود و زمینه نقض حقوق این افراد را فراهم آورد. از سوی دیگر تصمیم‌گیری در حوزه میراث فرهنگی به‌ویژه زمانی که با حقوق خصوصی افراد پیوند می‌خورد، پیچیدگی‌ها و دغدغه‌های خاص خود را داراست که این مسئله در نظام حقوقی ایران به خوبی ترسیم نشده است. بنابراین از یک سو دغدغه تعرض دولت به حقوق مردم وجود دارد و از سوی دیگر دولت به عنوان نماینده جامعه باید بتواند به وظایف خود عمل کرده و تصمیمات مؤثری در این زمینه اتخاذ کند. لذا قانون‌گذار باید با مرزگذاری دقیق حقوق این افراد

باشد.

- نمونه‌ای برجسته از یک سکونت‌گاه سنتی بشری یا استفاده از زمین که معرف یک یا چند فرهنگ است، باشد. به‌ویژه مواقعی که تحت اثر تغییرات، برگشت‌ناپذیر شده است.

- به طرز مستقیم یا ملموس مرتبط با رویدادها یا سنن زندگی، افکار و عقاید یا آثار هنری یا ادبی واجد اهمیت والای جهانی باشد.

طبق بخش اخیر بند الف کنوانسیون ۱۹۷۲^۴ نیز - که به عنوان قراردادی جهانی مورد قبول همگان است - مجموع عواملی که از نظر تاریخی، هنری، و علمی دارای ارزش جهانی استثنایی باشند، فارغ از قدمت‌شان می‌توانند به عنوان میراث فرهنگی شناخته شوند. بنابراین طبق این مقررات، برای شناسایی یک اثر به عنوان میراث فرهنگی نیازی به عامل قدمت و دیرینگی نیست. لذا آثار فکری صرف نظر از قدمت‌شان می‌توانند با دارا بودن سایر شرایط به عنوان میراث فرهنگی شناخته شده و تحت حمایت و بعضاً مشمول محدودیت‌ها و سختگیری‌های دولتی قرار گیرند.

۲. تعامل موزه‌ها و مالکیت فکری

موزه‌ها، کتابخانه‌ها، آرشیوها و دیگر نهادهای فرهنگی از یک سو نقش مهم و غیر قابل اجتنابی در حفظ و دسترسی به مجموعه‌ها و میراث فرهنگی ایفا می‌کنند و از سوی دیگر همین اقدامات می‌تواند مسائل زیادی در ارتباط با مالکیت فکری و حقوق صاحبان حق ایجاد کند. در بسیاری از موارد، جوامع با این مشکل روبه‌رو هستند که به عرضه گذاشتن این میراث در موزه‌ها و آرشیوها، زمینه بسیاری از نقض حق و سوءاستفاده‌ها را فراهم می‌آورد. با توجه به ارزش والای این میراث، نیاز به تبادل و تعامل فرهنگی آن با سایر جوامع وجود دارد ولی همین تبادلات می‌تواند زمینه نقض این آثار پر بها را فراهم آورد. به عبارت دیگر کپی کردن، منتشر کردن، و در دسترس قرار دادن، از یک سو و استفاده از نام‌ها، لوگوها، پایگاه داده‌ها و سایر اطلاعات موجود در موزه‌ها یا سایر آرشیوها از سوی دیگر می‌تواند مسائل جدیدی را فراروی مالکیت فکری و میراث فرهنگی قرار دهند.

در همین زمینه بسیاری از کشورها و سازمان‌های بین‌المللی قوانین، پروتکل‌ها، رویکردها، خط‌مشی‌ها و استانداردهای پیشرفته و مرتبط با حقوق مالکیت فکری به منظور حفظ، دسترسی، مالکیت و کنترل میراث فرهنگی دارند که در ادامه بدان پرداخته شده است. پرسشی که باید بدان پاسخ داده شود این است که موزه‌ها چگونه می‌توانند همگام بین حفظ و نگهداری این آثار، با جلوگیری از سوءاستفاده دیگران و حفظ حقوق مالکان خصوصی، تعادل ایجاد کنند؟

۳. انواع آفرینش‌های فکری در موزه‌ها

انواع آفرینش‌های مالکیت فکری در موزه‌ها می‌تواند در قالب موارد ذیل قرار گیرد:

- آثار هنری-ادبی؛
- آثار صوتی-تصویری؛
- محصولات چندرسانه‌ای؛
- آثار دیجیتالی موجود؛
- پایگاه داده‌ها.

۳.۱. آثار هنری-ادبی

آثار ادبی و هنری موجود در موزه‌ها طیف گسترده‌ای از آثار معاصر شامل آثار تجسمی، گرافیکی، آثار موسیقایی یا نمایشی، آثار مکتوب یا شفاهی، هنرهای [صنایع] دستی، ابنیه و طرح‌های معماری و حتی عناصر ناملموس مانند فولکلور، دانش سنتی و میراث فرهنگی ناملموس را در بر می‌گیرد. به بیان دیگر میراث فرهنگی فقط در آثار باستانی و کهن به‌جامانده از تمدن‌های پیشین خلاصه نمی‌شود و گستره وسیعی را در بر می‌گیرد. این گستره از نسخه‌های خطی معاصر، نقاشی‌ها، پیکره‌ها، آثار نوشتاری، علائم تجاری گرفته تا عناصر غیر ملموس مانند زبان‌ها، باورها، سنت‌ها، آیین‌ها و موارد مشابه آن را شامل می‌شود که توضیح جداگانه هر یک در این مجال نمی‌گنجد.

۳.۲. آثار صوتی و تصویری

یکی از مهم‌ترین بخش‌های هر موزه و به‌خصوص موزه‌های معاصر از آرشیوهای صوتی-تصویری تشکیل شده است. این آرشیوها طیف وسیعی از میراث فرهنگی ناملموس شامل موسیقی سنتی، ترانه‌های محلی، هنرهای نمایشی و مانند آن را در بر می‌گیرند. بسیاری از مراسم سنتی و مذهبی اقوام مختلف یا مراسم ملی به صورت فیلم یا تصویر در موزه‌ها نگهداری می‌شود. برای مثال موزه موسیقی ایران شامل ۴۲ هزار ساعت آثار صوتی و مشتمل بر ۱۳ هزار صفحه موسیقی است که در این میان موسیقی آثار بسیاری از هنرمندان معاصر نیز به چشم می‌خورد. همچنین امروزه این آثار برای عرضه به صورت دیجیتال، در حال آماده شدن است.

در همین خصوص چندین سال قبل پرونده‌ای در یکی از کشورهای آسیایی مطرح شد. زمانی که گردشگری به این کشور سفر کرده بود تا در مراسم ملی ویژه - که رهبر این کشور نیز در آن حضور داشت - شرکت کند، اقدام به فیلم‌برداری از این مراسم کرد. چندین سال بعد زمانی که پسر رهبر این کشور تصمیم داشت فیلمی از پدرش تهیه کند، از موزه ملی خواست تا فیلم‌های موجود در آرشیوهای صوتی-تصویری مربوط به این مراسم را به او ارائه دهد. موزه

ملی این کشور بدون اجازه گردشگر این فیلم‌ها را در اختیار وی گذاشته و فیلم مورد نظر تهیه شد. بعدها این گردشگر از این اقدام موزه شکایت کرد و مدعی شد که حقوق مالکیت فکری او نقض شده است (Benhamou, 2016: 7).^۵ تعارضی که در این پرونده مشاهده می‌شود از یک سو از حقوق مالکیت فکری شخص گردشگر نشأت می‌گیرد و از سوی دیگر حقوق جامعه بر میراث فرهنگی خویش را به چالش می‌کشد. همچنین مسئله دیگری که محل تأمل است اقدام موزه ملی در ارائه این فیلم‌ها و ناقض دانستن یا ندانستن اقدام این نهاد است.

طبق بند ۱۰ ماده ۲ قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان (مصوب ۱۳۴۸) آثار به‌وجودآمده بر پایه فرهنگ عامه یا میراث فرهنگی و ملی مورد حمایت قانون است. از سوی دیگر طبق کنوانسیون‌های بین‌المللی میراث فرهنگی و اسناد حقوق بشری، کشورها حق مالکیت و حفظ میراث فرهنگی کشورشان را دارا هستند اما در هر صورت جمع هر دو حق در پرونده مذکور ممکن نیست و نهایتاً باید شخص گردشگر و یا موزه را به‌عنوان نهاد ملی ذی‌حق دانست. در پرونده مطروحه در تعارض بین حقوق شخص و حقوق یک جامعه به‌خصوص زمانی که به حقوق فرد لطمه جدی وارد نمی‌آید، باید جانب حقوق جامعه را گرفت و از حقوق جمعی دفاع کرد بدین نحو، اقدام موزه ملی به‌عنوان نماینده جامعه نیز توجیه می‌شود.

۳.۳. پایگاه داده‌ها

بخش مهم دیگری که در بیشتر موزه‌ها موجود است، پایگاه داده‌ها یا همان پایگاه‌های اطلاعاتی است. پایگاه اطلاعاتی مجموعه‌ای است از داده‌های خام که به شکل اطلاعات به صورت منظم طبقه‌بندی و نگه‌داری می‌شود و در هر زمان امکان دسترسی به آن‌ها وجود دارد (نوه ابراهیم، ۱۳۷۲: ۲۹). امروزه بیشتر موزه‌ها و سایر نهادهای وابسته به میراث فرهنگی دارای پایگاه داده هستند که به سادگی امکان دسترسی بازدیدکنندگان و کاربران را به محتوای پایگاه فراهم می‌آورد.^۶

بند ۵ از ماده ۲ کنوانسیون برن، پایگاه داده را مجموعه‌ای از آثار هنری و ادبی دانسته است که به دلیل گزینش و ترتیب محتوای خود، آفرینش فکری محسوب می‌شود و مورد حمایت این کنوانسیون است. بنابراین حتی اگر محتوای پایگاه داده آثار میراث فرهنگی باشد که در قلمرو عمومی قرار دارد، پایگاه داده به طور مجزا و صرف نظر از محتوای آن، طبق معاهدات بین‌المللی مانند کنوانسیون برن می‌تواند مورد حمایت قرار گیرد.

قوانین موجود در ایران به حمایت از پایگاه داده اشاره‌ای

ندارند^۷ با وجود این می‌توان حمایت از این پایگاه‌ها را از ماده ۲ قانون حمایت از حقوق مؤلفان برداشت کرد. ماده مذکور مقرر می‌دارد که «هرگونه اثر مبتکرانه دیگر که از ترکیب چند اثر از آثار نام‌برده در این فصل پدید آمده باشد، مورد حمایت قرار خواهد گرفت». بنابراین چنانچه پایگاه داده شرایط لازم را دارا باشد، می‌تواند مورد حمایت واقع شود. همچنین در زمینه حمایت از آثار دیجیتال و پایگاه داده‌ها می‌توان به ماده ۶۲ قانون تجارت الکترونیک (مصوب ۱۳۸۲) نیز اشاره کرد که مقرر می‌دارد: «کلیه آثار و تألیفات که در قالب داده‌پیام می‌باشند از جمله اطلاعات، نرم‌افزارها، برنامه‌های رایانه‌ای، ابزار و روش‌های رایانه‌ای و پایگاه‌های داده، آثار ادبی و هنری مذکور در قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ مشمول حمایت این قانون خواهند بود». طبق این مقرر آثار ادبی-هنری که مشمول میراث فرهنگی هستند و به‌خصوص پایگاه داده‌های موجود در موزه‌ها مشمول حمایت قانونی هستند و نقض آن می‌تواند جرم تلقی شود. به همین منظور موزه‌ها باید در قدم اول رضایت مالکان خصوصی را در جهت ارائه آثارشان در پایگاه داده کسب کنند و در قدم بعدی اقدامات لازم برای حفظ اطلاعات موجود در پایگاه جهت جلوگیری از نقض آن توسط کاربران و سایر اشخاص ثالث صورت دهند.

البته باید توجه داشت در برخی نظام‌های حقوقی، استفاده آزاد از پایگاه داده به‌عنوان استثنایی بر حقوق مولف یا پدیدآورنده در نظر گرفته شده است و به کسب مجوز از او نیاز ندارد. دستورالعمل ۱۹۹۶^۸ راجع به حمایت حقوقی از پایگاه داده از این جمله‌اند. ماده ۶ این دستورالعمل بهره‌بردارهای مجاز از پایگاه داده را نام برده است: «استفاده‌کننده قانونی از یک پایگاه داده یا نسخه‌ای از آن می‌تواند تمامی اقدامات لازم را که برای دسترسی به محتوای پایگاه داده و بهره‌برداری متعارف از آن ضرورت دارد (تکثیر دائمی یا موقت، ترجمه، اقتباس و تنظیم)، بدون اجازه پایگاه داده صورت دهد». قانون مالکیت فکری فرانسه^۹ هم در مواد ۳۴۲-۲ و ۳۴۲-۴ جدای از استثنای اختیاری مرتبط با استخراج پایگاه داده با هدف بهره‌برداری از آن در آموزش و تحقیقات علمی، سایر استثنایات اعم از الزامی یا اختیاری پایگاه داده را پذیرفته است.

۳.۴. محصولات چندرسانه‌ای

محصولات چندرسانه‌ای بخش دیگری از اموال فکری هستند که سهم قابل توجهی را در موزه‌ها به‌خصوص موزه‌های معاصر به خود اختصاص داده‌اند. در کنار رشد امکانات اینترنتی، نیاز به تصاویر، فیلم و صدا بر روی محصولات چندرسانه‌ای در کتابخانه‌های ملی احساس می‌شود. تقریباً

هر کاربر یا بازدیدکننده کتابخانه در کنار مواد چاپی، کاربر بالقوه محصولات چندرسانه‌ای و دیداری-شنیداری نیز هست. چندرسانه در علم رایانه عبارت است از ارائه اطلاعات با استفاده از رسانه‌های مختلفی همچون تصویر، صدا، متن، تصویر متحرک، فیلم و بالاتر از همه صفحات پویا در کنار یکدیگر (باقی، ۱۳۹۰: ۱۹). ویژگی متفاوتی که این محصولات نسبت به محصولات سنتی دیگر دارند دیجیتال بودن و ترکیب آثار مختلف در آن‌هاست. ماده ۱۶۰ برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی، و فرهنگی مصوب ۱۳۷۹ اشعار می‌دارد: «گزارش‌های پژوهشی، پایان‌نامه‌ها، و نرم‌افزارهای چندرسانه‌ای، به عنوان اثر مشمول مفاد قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان هستند». حتی امروزه این امکان برای موزه‌ها فراهم شده که از طریق فناوری‌های پیشرفته از اشیای مورد حفاظتشان تصاویر سه‌بعدی تهیه کنند. سؤالی که باید بدان پاسخ گفت این است که آیا بدین منظور اجازه شخص پدیدآورنده لازم است یا خیر؟

قبل از پاسخ به این پرسش لازم به توضیح است که برنامه‌های رایانه‌ای با نرم‌افزارهای چندرسانه‌ای متفاوت است. زیرا برنامه‌های رایانه‌ای صرفاً یک وسیله هستند در حالی که نرم‌افزارهای چندرسانه‌ای، مجموعه‌ای از آثار شامل متن، صدا و رسانه هستند و برنامه رایانه‌ای به کاررفته در آن‌ها ارزش چندانی نسبت به اطلاعات آن ندارد (باقی، ۱۳۹۰: ۲۳). در حوزه حقوق مالکیت فکری، محدودیت‌های خاص حقوقی در این رابطه وجود دارد. جدای از حق پدیدآورنده، حقوق تهیه‌کنندگان و اجراکنندگان مطرح است که به طور خاص با رسانه‌های دیداری-شنیداری و محصولات چندرسانه‌ای مرتبط اند. وضعیت خاص هر مجموعه باید به روشنی تعیین شود. در این حوزه مسائل مربوط به کسب مجوز بسیار مهم هستند. لذا مؤسسه‌ها باید تلاش کنند صاحبان اموال فکری را به پذیرش یک توافق‌نامه یا مجوز الگو متقاعد کنند تا از کار پرمشقت و گریزناپذیر مذاکره با آن‌ها اجتناب شود (رویان و کرم، ۱۳۸۸: ۳۱۱). همان‌طور که به‌درستی اشاره شد از آنجایی که عرضه در محصولات دیداری-شنیداری و محصولات چندرسانه‌ای یکی از اشکال عرضه حق مؤلف و هنرمند به حساب می‌آید، این امر نیازمند اخذ مجوز از وی است. برای این امر می‌توان از مجوزهای الگو که نهادهای فرهنگی به‌خصوص موزه‌ها و کتابخانه‌های ملی از قبل تهیه کرده اند استفاده کنند. بدین طریق هم حقوق فرد هنرمند رعایت شده است و هم نهادهای فرهنگی می‌توانند بدون نگرانی محصولات چندرسانه‌ای خود را در اختیار کاربران قرار دهند.

امروزه یکی از اشکال بسیار رایج موزه‌ها، موزه‌های مجازی

هستند که عرضه و نمایش آثار در این موزه‌ها به گونه‌ای متفاوت با موزه‌های سنتی صورت می‌گیرد. بنابراین ضرورت بررسی این دسته از موزه‌ها و مسائلی که می‌تواند از این منظر با حقوق مالکیت فکری ایجاد کند، آشکار است.

۳.۵. موزه‌های مجازی

همراه با پیشرفت و توسعه علوم رایانه و ارتباطات، بسیاری از موزه‌ها در سراسر دنیا به کاربرد فناوری‌های نوین اطلاعاتی پی برده اند و دیدگاه آن‌ها نسبت به اینکه موزه‌ها صرفاً مکانی فیزیکی برای جمع‌آوری، حفاظت و نگهداری از آثار و اشیای ملی است، به اشاعه‌دهندگان اطلاعات مورد نیاز محققان و دیگر استفاده‌کنندگان در قالب الکترونیکی متحول شده است. این رویکرد جدید به طور مستقیم بر روش‌های ارائه خدمات، حفاظت و نگهداری و اشاعه اطلاعات در مجموعه موزه‌ها اثرات بسیاری داشته است و مفهوم نوینی را تحت عنوان موزه‌های مجازی عنوان کرده است (کوشا، ۱۳۷۷: ۶۰). برای مثال اگر در گذشته فردی مایل به دیدن یک تابلوی نقاشی مشهور بود می‌بایست در موزه یا نگارخانه‌ای که تابلو در آن نگهداری می‌شد حاضر شود، ولی امروزه با وجود موزه‌های مجازی می‌توان به صورت مجازی بدان دسترسی داشت.

این تکنولوژی‌های جدید برای نهادهای فرهنگی مثل موزه‌ها، کتابخانه‌ها و آرشیوها در دسترس و امکانات متفاوتی ایجاد کرده است. اگر در گذشته نقش این نهادهای فرهنگی حفاظت از اطلاعات و اشیای درونشان بود امروزه هدفشان فراهم کردن امکانات دسترسی آزاد به منابع برای عموم مردم نیز است. تکنولوژی‌های جدید هم‌زمان که امکان دسترسی و به اشتراک گذاشتن تصاویر، فیلم‌ها، آرشیوها، کتب و اسناد تاریخی را فراهم کرده اند، چالش‌های جدیدی را مخصوصاً برای شناسایی مالکان این آثار به وجود آورده اند. در زمینه میراث فرهنگی نیز دلایل زیادی برای کپی کردن مصنوعات انسانی و آثار به‌جامانده از بقایای انسانی خواه برای نمایش در موزه‌ها و خواه برای اهداف تحقیقاتی وجود دارد.

در این میان حق مؤلف به عنوان یکی از آزاردهنده‌ترین موانع بر سر راه توسعه کتابخانه‌های دیجیتال (همچنین موزه‌های دیجیتال) است. مفهوم کاغذی حق مؤلف، در محیط دیجیتال به هم می‌ریزد، چراکه امکان کنترل نسخه‌ها وجود ندارد، موضوعات دیجیتالی از ثبات کم‌تری برخوردار اند، به راحتی نسخه‌برداری می‌شوند و از راه دور و توسط چند کاربر در یک زمان قابل استفاده اند (مطلبی، ۱۳۸۶: ۱۴۷). به همین منظور باید به دنبال راهکار مناسبی بود که در عین حال که آزادی دسترسی به اطلاعات و میراث فرهنگی حفظ می‌شود، حقوق مؤلف یا حقوق جوامع و گروه‌های

سنتی محفوظ باشد. در واقع آنچه ناشران در مورد دزدی اطلاعاتی از آن بیش از هر چیز دیگری واهمه دارند، علاوه بر زیان‌های اقتصادی، مسائل اخلاقی است. توانایی محیط دیجیتال بیش از بازتولید، استفاده نادرست اطلاعات است که این فناوری می‌تواند اطلاعات را تغییر شکل داده و به جای دیگری منتقل کند. به این ترتیب استفاده‌کننده نهایی ممکن است آن را مصنوع اصلی قلمداد کند که به زیان اعتبار و آبروی ناشر تمام می‌شود (زایلینسکی، ۱۳۷۷: ۳۵۲). شناسایی ناقص حق در محیط‌های دیجیتال بسیار دشوارتر از محیط غیر دیجیتال است و حتی با شناسایی ناقص هم مشکلات دیگری نظیر تعیین دادگاه صالح و تعیین قانون حاکم بر دعوا وجود دارد؛ زیرا مرز در محیط الکترونیکی وجود ندارد (صادقی، ۱۳۹۲: ۸).

پس از بررسی مشکلات و مسائلی که در این نوع موزه‌ها می‌تواند وجود داشته باشد، در ابتدا باید تعریفی از موزه‌های مجازی به دست داده شود.

موزه مجازی خدماتی است که در محیط سایبر ارائه می‌شود و مبتنی بر تبادل متقابل اطلاعات (متن، عکس، فیلم، و...)، آثار، اشیاء، و اسناد موجود در موزه‌ها از طریق بزرگراه‌های اطلاعاتی میان استفاده‌کنندگان و نیز موزه‌های دیگر در هر زمان و مکان است (کوشا، ۱۳۷۷: ۶۱). به عبارت دیگر موزه مجازی هم موزه‌ای است مانند سایر موزه‌ها، حاوی مجموعه‌های دیداری و نوشتاری با این تفاوت که منابع آن به صورت دیجیتالی و برای دستیابی در محیط شبکه‌ای ذخیره می‌شود تا کاربران بتوانند از راه دور نیز این اطلاعات را در اختیار داشته باشند. در سال‌های اخیر صدها موزه و مجموعه مجازی در سراسر جهان اقدام به طراحی تارنمای مخصوص خود کرده‌اند. بر همین اساس از سال ۱۹۹۷ هر ساله همایشی بین‌المللی تحت عنوان همایش بین‌المللی موزه‌ها و شبکه جهانی وب^{۱۰} برای نمایان ساختن آخرین دستاوردها و پیشرفت‌های در حوزه موزه مجازی برگزار می‌شود (زاهدی و غلامدخت، ۱۳۹۰: ۱۶۱).

ایجاد کتابخانه دیجیتال دانش سنتی، در کشور هند از جمله این اقدامات است. با ایجاد کتابخانه مذکور از یک سو پایگاه داده‌ای از دانش سنتی هند برای همگان فراهم شده تا در صورت لزوم به اطلاعات مورد نیاز خود دسترسی پیدا کنند و از سوی دیگر این امکان برای جامعه هند فراهم شده تا با قرار دادن اطلاعات در اختیار مردم حق‌الزحمه دریافت کنند (زاهدی و غلامدخت، ۱۳۹۰: ۱۶۲). در ایران هم وجود کتابخانه‌های دیجیتال و موزه‌های مجازی از جمله موزه مجازی میراث معنوی^{۱۱}، موزه مجازی مقدم، موزه مجازی صلح تهران، موزه مجازی عبرت، و موزه مجازی فرش، نشان از توجه مسئولین نهادهای فرهنگی در اشاعه دانش و فرهنگ

از این منظر دارد.

باید دانست کتابخانه‌های دیجیتال موجود در کشور ممکن است به دو صورت خصوصی و عمومی اداره شوند. کتابخانه خصوصی دیجیتال نهادی است که اثر را از مؤلف خریداری می‌کند و در قبال دریافت حق عضویت، آن را در اختیار اعضا (نه عموم) قرار می‌دهد. اما همیشه روند چنین نبوده و ارائه اثر به عموم بدون پرداخت هیچ نوع هزینه‌ای نیز ممکن است که به آن کتابخانه عمومی دیجیتال می‌گویند (صفایی و افشار قوچانی، ۱۳۹۵: ۲۳۲). نظیر کتابخانه‌های دیجیتال، در مورد میراث فرهنگی هم می‌تواند نهادهای عمومی و خصوصی وجود داشته باشد که اثر را از مؤلف خریداری کرده باشند. در مورد نهادهای خصوصی که اثر را خریداری کرده‌اند و با رضایت مؤلف دیجیتال می‌شود، مشکل خاصی وجود ندارد. آنچه می‌تواند چالش‌برانگیز باشد زمانی است که کتابخانه‌ای عمومی بدون رضایت هنرمند یا مؤلف اقدام به عرضه دیجیتال در قالب موزه یا کتابخانه مجازی می‌کند. به عبارت دیگر زمانی که این اطلاعات به صورت آنلاین در اینترنت قرار می‌گیرند باید بدین معنا باشد که تمامی نویسندگان، هنرمندان، و ذی‌نفعان از قبل به این امر رضایت داده‌اند و حقوقشان مورد مذاکره قرار گرفته است و موزه‌ها برای حفظ حقوق این دسته از افراد تمهیدات لازم را فراهم کرده‌اند.^{۱۲} بنابراین موزه‌ها می‌باید با پیش‌بینی تمهیدات گوناگون مانند شروط قراردادی، اخذ رضایت کتبی، مذاکره و... رضایت هنرمند و مؤلف را برای قرار دادن آثارشان در محیط دیجیتال کسب کنند. همچنین رضایت آنان مبنی بر عرضه یا تکثیر اثر، لزوماً به معنای عرضه اثر در محیط دیجیتال نیست و برای قرار دادن اثر در این محیط نیاز به کسب اجازه جداگانه است که صراحتاً شامل قرار دادن اثر در محیط دیجیتال شود.

گاه در کتابخانه‌های دیجیتالی علاوه بر آثار ادبی-هنری داخلی، از آثار خارجی نیز استفاده می‌شود. طبق معاهدات بین‌المللی مانند ماده ۵ کنوانسیون برن و بند ۳ ماده ۱ موافقت‌نامه تریپس، کشورهای عضو باید همان میزان حمایتی را که از آثار داخلی به عمل می‌آورند، در باره آثار خارجی نیز اعمال کنند (صادقی، ۱۳۹۲: ۹). طبق این دو کنوانسیون آثار ادبی-هنری که مشمول میراث فرهنگی هستند، اگر در کشوری بیگانه، بدون مجوز به عرضه گذاشته شوند، آن کشور باید همان میزان حمایتی را که در کشور خودش اعمال می‌کند در مورد این آثار هم اعمال کند.

سؤال دیگری که جای طرح دارد این است که آیا اجازه صاحب حق برای عرضه در موزه‌ها شامل قرار دادن اثر در محیط دیجیتال هم می‌شود یا خیر؟ و آیا سازمان میراث فرهنگی در قبال آن باید عوض منصفانه‌ای در نظر بگیرد؟

با اینکه پیشرفت موزه‌های مجازی در سال‌های گذشته بسیار فراگیر بوده است اما همچنان مشخص نیست آیا ایجادکننده موزه دیجیتال می‌تواند بدون رضایت دارنده حق به انتشار الکترونیکی اثر او اقدام کند یا خیر؟ قوانین داخلی در این مورد ساکت هستند. لذا با توجه به استانداردها و اصول کلی حقوق مالکیت فکری باید بدین سؤال پاسخ داد. بیش‌تر قوانین، در مقابل پرداخت عوضی منصفانه، برای رسانه‌های ارتباط جمعی مانند رادیو و تلویزیون در پخش موضوعات مورد حمایت آن‌ها استثنا قائل شده‌اند. در حقوق ایران این امر پیش‌بینی نشده است (صادقی و خلج، ۱۳۸۶: ۱۴۰). از همین رو موزه‌ها و دیگر نهادهای فرهنگی برای استفاده از آثار هنرمندان و مؤلفان در محصولات دیجیتالی یا موزه‌های مجازی باید اجازه آن‌ها را کسب کنند یا طی قرارداد اولیه‌ای که با آن‌ها منعقد می‌کنند این امر را پیش‌بینی کنند. بنابراین تا زمانی که قانون معتبری در این زمینه وجود ندارد قوانین عام حقوق مؤلف حاکم خواهد بود و مجوزهای اجباری که در حقوق مالکیت صنعتی جنبه استثنایی دارد را نمی‌توان به این مسئله تسری داد و حقوق مؤلف یا هنرمند را بر این مبنا تخمین زد. به بیانی دیگر مؤلف از تمامی حقوقی که در محیط دیجیتال برخوردار بوده در محیط اینترنتی هم برخوردار است. بنابراین حق عرضه دیجیتال اثر نیز در اختیار مؤلف قرار دارد. در نتیجه هم موزه‌ها و هم کاربران موظف به رعایت حق مؤلف و پدیدآورنده هستند و صرف وجود اطلاعات بر روی سایت، مجوز استفاده آزاد و دلخواه از آن نیست.

از سوی دیگر با اینکه دسترسی آزاد و آسان به منابع علمی و استفاده نامحدود از آن‌ها به گسترش دانش در سراسر کشور و در نتیجه پیشرفت کشور کمک می‌کند، در مقابل هدف عمده حمایت از مالکیت فکری تقویت خلاقیت، نوآوری و ابتکار، غنی‌سازی، و معرفی میراث فرهنگی هر ملت است (کردپچه، ۱۳۹۰: ۱۰۹). امروزه کاربران به این نکته توجه ندارند که اطلاعات مورد نیازشان در کجا (برای مثال در موزه‌ها) و در چه قالبی است و آیا حقوق مؤلف یا مخترع رعایت شده است یا خیر؟ بلکه به دنبال این هستند که اطلاعات مورد نظرشان به خوبی گردآوری شده باشد پس این وظیفه بر عهده نهاد متولی قرار می‌گیرد که توجه داشته باشد حقوق شخص هنرمند نقض نشود.

قانون کپی‌رایت کشور چین^{۱۳} در همین زمینه استثنائاتی را ایجاد کرده است و عرضه دیجیتال اثر در موزه‌ها را نیاز به اجازه مؤلف ندانسته است. در سند کمیسیون اروپایی مالکیت فکری ۲۰۱۱^{۱۴} نیز بیان شده اثری که در حوزه عموم قرار دارد بعد از دیجیتال شدن همچنان در حوزه عموم باقی می‌ماند.

در نهایت با اینکه کتابخانه‌های دیجیتالی از پدیده‌های مدرن عصر حاضر به شمار می‌روند و چند سالی است که در کشور رواج یافته‌اند باید خاطرنشان کرد که این کتابخانه‌ها ضمن اینکه می‌توانند برای کاربران مفید باشند، به طور بالقوه خطر نقض حق مؤلف را افزایش می‌دهند. برای رعایت حق مؤلف در محیط اینترنت و جلوگیری از اقامه دعوی حقوقی و کیفری، وجود مقررات جامع و شفاف که بیان‌گر حقوق و تکالیف مؤلفان، کاربران و صاحبان این کتابخانه‌ها است، اهمیت فراوانی دارد. هرچند قانون‌گذار ما با تصویب قانون تجارت الکترونیکی و تصویب ماده ۶۲ دغدغه خود را برای تنظیم روابط حقوقی مذکور نشان داده است اما نارسایی‌های موجود در آن، تحقق این هدف مقنن را دچار چالش کرده است و رفع آن توصیه می‌شود (صادقی، ۱۳۹۲: ۱۱).

با این تفاسیر در بسیاری از موارد، نهادهای فرهنگی به منظور قرار دادن میراث فرهنگی در محیط دیجیتال طبق قوانین مالکیت فکری نیاز به اجازه مؤلفان دارند ولی عملاً این امر بسیار مشکل خواهد بود. ارتباط با صاحبان هر اثر که گاهی به میلیون‌ها اثر می‌رسد که حتی ممکن است صاحبان آثار ناشناخته باشند، کار بسیار دشواری است. با توجه به مطالبی که پیش‌تر گفته شد می‌توان پیشنهاد کرد تنها با رعایت دو شرط زیر نیاز به اجازه از مؤلف جهت عرضه دیجیتال اثر در موزه‌ها نخواهد بود:

نخست: این موزه‌ها قصد انتفاع و بهره‌برداری نداشته باشند و برای عرضه عمومی به وجود آمده باشند.

دوم: امکان ذخیره‌سازی منابع برای کاربر وجود نداشته باشد. یکی از راهکارهای دیگر که می‌توان در این زمینه اندیشید، قرارداد نشر است. بدین صورت که مؤلف و موزه مورد نظر در ابتدای کار می‌توانند قرارداد ببندند و در آن موارد مشخصی مثل محدوده انتشار، انتشار الکترونیکی، مدت، شرایط، و قواعد آن را پیش‌بینی کنند. این قرارداد می‌تواند با موضوع انتقال کامل اثر به موزه یا نهادهای فرهنگی دیگر یا دادن مجوز نشر منعقد شود.

در پایان پیشنهاد می‌شود به منظور رفع مشکلات این حوزه و تعیین تکلیف در مورد عرضه و انتشار آثار فرهنگی در محیط دیجیتال و موزه‌های مجازی، قوانین حق مؤلف متناسب با نیازها روزآمد شود و مقنن در قالب یک ماده، موزه‌های مجازی و نهادهای مشابه آن را از ابهام و سرگردانی برهاند.

۴. مدیریت حقوق مالکیت فکری در موزه‌ها

در زمان حاضر که سال‌ها از نخستین تلاش‌های ملی و بین‌المللی برای حفاظت از میراث فرهنگی می‌گذرد، این میراث ارزشمند به سبب دیدگاه‌های یک‌سوی و فقدان

دیدگاه‌های حقوقی، به خصوص حقوق مالکیت فکری به آن، و سوءمدیریت صحیح در معرض تهدید قرار دارند. مدیریت و حفاظت از آثار فکری که دارای جنبه میراث فرهنگی هستند از آنجایی که دارای ماهیتی اجتماعی، تاریخی، فرهنگی، حقوقی، و سیاسی است، مسائل پیچیده و چندجانبه‌ای را مطرح می‌کند. بنابراین برای مدیریت دسترسی و استفاده از مجموعه‌ها هم باید تمامی این ابعاد در نظر گرفته شود و هم بر آن‌ها اشراف اجمالی داشت. مداخلات حفاظتی یکی از ارکان حفاظت میراث فرهنگی به شمار می‌آید. به عبارت دیگر حفاظت از طریق مداخله صورت می‌گیرد که باید دید موزه‌ها در راه حفاظت از آثار و مجموعه‌شان تا چه حد می‌توانند پیش روند، به خصوص در مواقعی که بین انجام وظایف متولیان موزه و حقوق مالکیت فکری مالکان اثر تعارض رخ می‌دهد باید چاره‌ای اندیشید که حقوق مالکان فکری و از سوی دیگر حقوق جامعه به بهترین نحو ممکن احقاق شود.

افزون بر این، در بخش میراث فرهنگی ناملموس هم می‌تواند مسائل و مشکلات مشابهی به وجود آید که نیازمند بصیرت و آگاهی مدیران و کارکنان موزه‌ها و نهادهای فرهنگی از اصول حفاظتی و مدیریتی این میراث است. چالش‌های مذکور می‌تواند شامل مداخله گروه‌های بومی، اشخاص یا جوامع در اداره آثار مشمول میراث فرهنگی و یا حتی استفاده غیرمجاز موزه‌ها از نمادهای فرهنگی مقدس جوامع، بدون اجازه آن‌ها باشد. برای مثال در یکی از روستاهای اندونزی نواختن نوع خاصی از ساز (تهیه شده از چوب بامبو) توسط افراد غیر بومی آن روستا ممنوع است. حتی ضبط صوتی یا تصویری این موسیقی هم باید با اجازه افراد بومی صورت گیرد در این مثال با فرض نقض این تصاویر و ویدیوها توسط دیگران و نگهداری آن در موزه‌ها، موزه حقوق معنوی و مالکیت فکری اهالی این روستا را نقض کرده است (Burclaff & Johnson, 2014: 215). مثال دیگر فستیوال سلطنتی در کشور کامرون است که نمایش حوادث این فستیوال، تحت قواعد سخت‌گیرانه و محرمانه‌ای قرار دارد. در این میان فقط موزه‌ها حق ضبط صوتی و عکس‌برداری و فیلم‌برداری دارند اما مجاز به افشای آن برای عموم نیستند (Burclaff & Johnson, 2014: 224). حال اگر در مثال مذکور موزه‌ها اقدام به نمایش عمومی آن در مجموعه‌شان کنند، مرتکب نقض حقوق مادی و معنوی این اقوام شده اند.

طبق تعریف شورای بین‌المللی موزه‌ها (ایکوم) وظایف و اختیارات موزه‌ها شامل موارد زیر می‌شود:

(الف) به دست آوردن، غنی‌سازی، پرورش، و حفاظت از اشیای موجود در موزه‌ها؛

(ب) ارتباط با عموم مردم برای سرگرمی و امر آموزش؛

(ج) آموزش و مطالعه، تحقیق و پژوهش و به اشتراک‌گذاری اطلاعات فرهنگی.

بنابراین موزه‌ها به منظور انجام این وظایف و به‌ویژه مدیریت آثار فکری‌شان نیازمند راهکارها و خط‌مشی‌های دقیق و از پیش تعیین‌شده هستند؛ راهکارهایی که بتواند موزه‌ها را در رسیدن به اهداف و وظایف‌شان یاری دهد. بدین منظور مباحثی که به طور اجمالی مورد مطالعه قرار خواهد گرفت، شامل اصل حداقل مداخله، مدیریت حقوق دیجیتال، و کنترل دسترسی عموم به مجموعه‌ها می‌شود.

۴.۱. اصل حداقل مداخله

مقوله مداخله در اموال فرهنگی و چگونگی تحقق آن، از چالش‌برانگیزترین مقوله‌های حفاظت از آثار است (امین‌پور و عباسی هرفته، ۱۳۹۰: ۷۷). امروزه اصل حداقل مداخله به عنوان یکی از اصول مهم حفاظتی در مورد آثار فرهنگی در دنیا مطرح است. منشور ونیز هم این اصل را پذیرفته است و حفاظت از آثار را موکول به اضطرار و ضرورت دانسته است. اصل حداقل مداخله همان‌طور که از نام آن پیداست مداخلات محدود و کوچک را نسبت به مداخلات اساسی که دامنه وسیع‌تری از اقدامات را طلب می‌کنند، توصیه می‌کند. طبیعی است که چون این مداخلات محدود هستند، باید به صورت دوره‌ای و بر حسب نیازهای اثر تکرار شوند (امین‌پور و عباسی هرفته، ۱۳۹۰: ۷۸). به عبارت دیگر تا زمانی که ضرورت ایجاب نکند نمی‌توان به بهانه حفاظت و مرمت از اثر در آن مداخله کرد. از سوی دیگر حتی با وجود ضرورت در مداخله باید به مداخلات کوچک و محدود که کم‌ترین آسیب را به حقوق دارندگان مالکیت فکری می‌رساند، اکتفا کرد.

۴.۲. مدیریت حقوق دیجیتال

سیاست دیگری که موزه‌ها باید جدی بدان توجه کنند، مدیریت حقوق دیجیتال است. مدیریت حقوق دیجیتال به حمایت از حق نشر محتویات الکترونیکی مربوط می‌شود و در این رابطه بزرگ‌ترین چالش را برای کپی‌برداری غیر مجاز ایجاد می‌کند و با محدود کردن فعالیت‌ها و استفاده از محتویات مورد نظر به کاربر مجاز، به حمایت از حق نشر می‌پردازد. مدیریت حقوق دیجیتال به ناشران محتویات دیجیتالی، توانایی توزیع مطمئن آثاری مانند نشریات، کتاب‌ها، عکس‌ها، مواد آموزشی، ویدئو و غیره را می‌دهد تا استفاده از آن‌ها را تحت کنترل درآورند. در این روش محتویات دیجیتالی رمزگذاری شده و از کپی‌برداری مخفیانه آن‌ها جلوگیری می‌شود (سیامک، ۱۳۸۸: ۲۵۵). امروزه اغلب موزه‌ها جهت دسترسی هرچه بهتر مجموعه‌شان به ایجاد پایگاه‌های اطلاعاتی دیجیتال رو آورده اند و بنابراین برای

مدیریت بهینه این پایگاه‌ها نیازمند آشنایی با مدیریت حقوق دیجیتال هستند.

به طور اساسی مدیریت حقوق دیجیتال یا DRM روشی فنی است که شامل اقداماتی برای مراقبت از حقوق پدیدآورنده می‌شود. این اعمال شامل محدود کردن دفعاتی که فایل می‌تواند اجرا شود، ممانعت از اجرای فایل در یک دستگاه بدون مجوز، و نظارت بر عمل تأیید و تصدیق کاری که حین انتقال فایل‌های رسانه‌ای میان کامپیوتر و دستگاه قابل حمل انجام می‌گیرد، است (سیامک، ۱۳۸۸: ۲۵۶). در حقیقت با توجه به تعدد و تنوع محتوای دیجیتالی، حمایت‌های قانونی و قراردادی از آثار فکری برای مقابله با شبیه‌سازی و سایر روش‌های نقض حقوق پدیدآورندگان کافی نیست. بنابراین مدتی است که متصدیان عرصه فرهنگ، صنعت و اطلاعات و به تبع آن سازمان جهانی مالکیت فکری و اتحادیه اروپا به حمایت‌های دارای ماهیت فنی مرتبط با آثار، روی آورده‌اند (زرکلام، ۱۳۹۵: ۳۸). البته تدابیر یادشده نباید مانع استفاده اشخاص ذی‌نفع از آثار ادبی و هنری و نرم‌افزاری در چارچوب محدودیت‌ها و مستثنیات حقوق مادی پدیدآورنده شود (زرکلام، ۱۳۹۵: ۵۴). در ایران یک بررسی اجمالی در مورد موزه‌ها مسائل زیر را نشان می‌دهد:

تعداد ۵۴۲ موزه شناسایی شده است که از این میان فقط ۲۷ موزه وبگاه اینترنتی مستقل دارند و از طریق اینترنت قابل جست‌وجو، مشاهده، و دسترسی هستند (مجیب، ۱۳۸۹: ۶۴۷). مقایسه وبگاه فعلی موزه‌ها با وبگاه موزه‌های کشورهای دیگر تفاوت‌های چشمگیری را نشان می‌دهد، از جمله اینکه وبگاه موزه‌های ایران صرفاً اطلاعات مختصری از موزه، ساعات بازدید و بخش‌های مختلف شامل تالارها و نمایشگاه‌ها ارائه کرده‌اند. همچنین بسیاری از وبگاه‌های ایران تنها دسترسی به زبان فارسی را امکان‌پذیر می‌کند. به‌علاوه از لحاظ ظاهری از جذابیت کافی برخوردار نیستند (زندیان و الوانکار، ۱۳۹۱: ۷۶). نتایج ارزیابی نشان داده است وبگاه موزه‌های ایران در مقایسه با استانداردهای جهانی در بعد محتوا با نمره مناسب، در بعد نمایش در سطح خوب، در بعد قابلیت استفاده در سطح مناسب، در بعد تعامل و بازخورد در سطح بسیار اندک، و در بعد خدمات الکترونیکی و فنی در سطح مناسب قرار دارند (زندیان و الوانکار، ۱۳۹۱: ۷۶).

۳.۴. اعمال شرایط و محدودیت در دسترسی به آرشیوها

سیاست دیگری که موزه‌ها می‌توانند به منظور مدیریت بهتر مجموعه و جلوگیری از نقض حقوق صاحبان مالکیت فکری

برای مجموعه‌شان در نظر بگیرند، ایجاد شرایط دسترسی ویژه‌ای است که دسترسی به آرشیوها و آثار را در مواردی که خطر نقض حقوق یا آسیب به اثر وجود دارد، کنترل کند. بدیهی است این شرایط و ضوابط نباید مانع استفاده و تزیین حقوق عموم و اشخاص ثالث شود. برای مثال در موزه کوپبی برنلی^{۱۵} فرانسه برای دسترسی به کلکسیون موزه‌ها و مجموعه‌های فرهنگی قوانین ویژه‌ای وجود دارد که موجب کنترل دسترسی اشخاص ثالث از گنجینه‌های موزه می‌شود. این موزه اجازه عکس‌برداری، فیلم گرفتن، و ضبط صوتی و تصویری از اتاق‌های نمایش را خواه برای استفاده خصوصی و خواه برای استفاده عمومی منع کرده است. در هر صورت اجازه برای فیلم‌برداری برای اهداف تجاری یا آموزشی و علمی منوط به درخواست قبلی و توافق رییس موزه است (Valge & Kibal, 2007:193-214).

در قدم اول به منظور جلوگیری از سوءاستفاده از دسترسی آزاد و بدون محدودیت به آرشیوها و موزه‌ها و اجرای بهتر مدیریت حقوق دیجیتال، بهتر است اطلاعات و عکس‌ها به صورت پایگاه داده درآید تا بتواند توسط حقوق مالکیت فکری مورد حمایت قرار گیرد. بدین منظور سازمان جهانی مالکیت فکری در پروژه‌ای با محوریت میراث فرهنگی تصمیم گرفت آموزش‌های لازم جهت آرشیو کردن، مستند کردن، و دیجیتال کردن میراث فرهنگی را به جوامع آموزش دهد و مسائل مرتبط با مالکیت فکری را به آن‌ها بیاموزد. سؤالی که می‌تواند مطرح شود این است که چه کسی در موزه‌ها و نهادهای فرهنگی می‌تواند برای مسئولیت حفاظت و نگهداری از آثار به‌ویژه آثار فکری بهترین گزینه باشد؟

کسانی که در بخش‌های پژوهشی و به‌خصوص پژوهش‌های مرتبط با حقوق مالکیت فکری موزه‌ها فعالیت می‌کنند یا کسانی که مستقیم با مجموعه‌ها و آثار موجود در آن در ارتباط‌اند و وظیفه حفاظت از این آثار را بر عهده دارند، می‌توانند بهترین گزینه برای این امر باشند. همچنین مدیران مجموعه‌ها و کارمندانی که مسئولیت ارتقا و انتشار کاتالوگ‌ها بر عهده آن‌هاست و تجربه برخورد با حقوق پدیدآورنده و بازتولید آثار را دارند از آنجایی که فهم بهتری از نقض حق مؤلف و هنرمند دارند، می‌توانند گزینه مناسبی برای این مسئولیت باشند. به‌علاوه موزه‌هایی که به نمایندگی قانونی دسترسی دارند می‌توانند تصمیمات بهتری در این زمینه اتخاذ کنند. در این جا لازم به توضیح است که مطالعه‌ای که در مورد موزه‌ها و نهادهای فرهنگی کشور کانادا در سال ۱۹۹۹ انجام شد نشان داد که بخش حقوقی خاصی در مورد بسیاری از موزه‌ها وجود ندارد و این موزه‌ها فقط در موارد ضروری، زمانی که با مشکل حقوقی برخورد می‌کنند از خدمات حقوقی و کلا و مشاوران بهره می‌برند

پی‌نوشت‌ها

۱. طبق پیش‌نویس لایحه حمایت از جلوه‌های فرهنگ عامه، یک شخص نمی‌تواند مالک میراث فرهنگی ناملموس باشد. در ماده ۵ و ۶ و ۱۲ این پیش‌نویس از واژه دارندگان نموده‌های فرهنگ عامه استفاده شده است. ضمن اینکه در ماده ۲ این پیش‌نویس در خلال تعریف این نموده‌ها، آن‌ها را پدیده‌های گروه‌مدار خوانده است و به ویژگی جمعی بودن آن به‌صراحت اشاره شده است. این مسئله در ماده ۴ و ۸ نیز مورد تأکید قرار گرفته است. لذا بر اساس این مواد نمی‌توان شخص را مالک یک نمود فرهنگی دانست.

۲. افزون بر آثار هنرمندان معاصر، آثار قدیمی نیز از لحاظ حق معنوی همچنان در سایه نظام حقوق مالکیت فکری قرار دارند حتی اگر دوره حمایتی آن‌ها (تا ۵۰ سال پس از مرگ پدیدآورنده) خاتمه یافته باشد.

۳. طبق ماده یک آیین‌نامه اموال فرهنگی - هنری - تاریخی نهادهای عمومی و دولتی، مصوب ۱۳۸۱، اموال فرهنگی به اموال منقولی اطلاق می‌شود که نشانگر وجوه مختلف زندگی انسان در دوره متأخر تاریخی بوده و پژوهش در آن‌ها موجب بازشناسی صورت تاریخی - فرهنگی زندگی جوامع انسانی می‌شود، از قبیل آثار مردم‌نگاری، مردم‌شناسی، فرهنگ و هنر بومی، آرشئوهای صدا و تصویر و تمبر و امثال آن. همچنین ماده ۱ کنوانسیون اتخاذ تدابیر برای ممنوع کردن و جلوگیری از ورود و صدور و انتقال مالکیت غیر قانونی اموال فرهنگی مصوب ۱۹۷۰ اموال فرهنگی را اینگونه تعریف و احصاء کرده است: «منظور از اموال فرهنگی اموالی هستند اعم از مذهبی یا غیر مذهبی که به وسیله هر دولت، اهمیت آنها از نظر باستان‌شناسی ما قبل تاریخ، تاریخی، ادبی، هنری یا علمی مشخص شده باشد». بنابر آنچه که گفته شد، اموال فرهنگی می‌تواند به عنوان زیرشاخه و بخشی از میراث فرهنگی به شمار رود.

4. The World Heritage Convention (WHC), 1972, UNESCO.

متأسفانه از نام این کشور، نام موزه، شخصیت سیاسی و نتیجه رای دادگاه به دلیل دخالت عوامل سیاسی، اطلاعاتی در دست نیست.

۵. برای مثال می‌توان به موزه صنعت نفت، موزه صلح تهران و موزه قرآن اشاره کرد.

۶. اگرچه در لایحه جامع حمایت از حقوق مالکیت ادبی، هنری و حقوق مرتبط و همچنین ماده ۳ «پیش‌نویس لایحه قانون حمایت از سازندگان پایگاه‌های داده» پایگاه داده تعریف و از آن حمایت شده است.

7. Basic Proposal for the Substantive Provisions of the Treaty on Intellectual Property in Respect of Databases to be Considered by the Diplomatic Conference, 1996.

8. Intellectual Property Code of France (consolidated version of March 17, 2017).

9. International Conference on Museums and World Wide Web.

۱۰. با آدرس الکترونیکی: www.vmic.ir.

11. WIPO Guide on Managing Intellectual Property for Museums, prepared by Pantalony, R. 2008.

12. Copyright Law of the People's Republic of China, February 26, 2010 (amended up to the Decision of February 26, 2010).

13. Directive 2011/EU of the European Parliament and of the Council of 27 September 2011 amending Directive 2006/EC on the term of protection of

(Pantalony, 2013: 23). همین مشکل در مورد موزه‌ها و گالری‌های موجود در ایران هم وجود دارد همچنانکه بسیاری از تصمیماتی که نهایتاً گرفته می‌شود بدون مراجعه به متخصص یا مشاوران حقوقی و با رویکردی صرفاً اداری و غیر تخصصی اتخاذ می‌شود.^{۱۶}

نتیجه

بعضی از مصادیق میراث فرهنگی می‌توانند مشمول نظام حقوق مالکیت فکری قرار گیرند. از این رو، ممکن است اثری از حیث ارزش‌های فرهنگی تابع نظام حقوقی میراث فرهنگی و مداخله دولت برای حفاظت از آن باشد و از سویی به جهت آنکه حق مالکانه پدیدآورنده بر آن بار شده از حقوق انحصاری برخوردار شود. این امر مبین یک تعارض میان میراث فرهنگی و حقوق مالکیت فکری است و لذا مسئله مهمی را برای مدیریت موزه‌ها در اداره میراث فرهنگی مطرح می‌کند، چه اقدامات موزه‌ها در زمینه تکثیر، عرضه و حتی مرمت آثار با حقوق مالکیت فکری در تقابل خواهد بود. بنابراین در ساده‌ترین شکل ممکن در ابتدا موزه‌ها می‌باید برای کسب رضایت صاحبان این آثار تلاش کرده و رضایت آن‌ها را جلب کنند. اما مسلماً چنین راهبردی همیشه میسر نیست یا بسیار پرهزینه است. از این رو ضروری است برای مساعدت به اجرای بهتر وظایف موزه‌ها استثنائات مقتضی به نفع آن پیش‌بینی شود. به نظر می‌رسد این استثنا باید با شرایطی مانند عدم امکان ذخیره‌سازی اطلاعات و غیر انتفاعی بودن هدف مجموعه همراه شود تا به حقوق انحصاری پدیدآورنده نیز زیان غیر معقولی وارد نشود. افزون بر این لازم است به منظور مدیریت بهتر مجموعه‌های نگه‌داری‌کننده آثار میراث فرهنگی، اصل حداقل مداخله و اعمال شیوه‌های مدیریت حقوق دیجیتال مورد توجه جدی قرار گیرد.

پیشنهادها

- ضروری است به منظور پی‌گیری موضوع مهم میراث فرهنگی و حقوق مالکیت فکری، کارگروه تخصصی حقوق مالکیت فکری در سازمان میراث فرهنگی تشکیل شده و سیاست‌گذاری متقنی در این خصوص صورت پذیرد.

- توصیه می‌شود دستورالعمل اجرایی حقوق مالکیت فکری موزه‌ها بر اساس مطالعات تخصصی صاحب‌نظران این حوزه تهیه و به پرسنل مربوطه ابلاغ شود. در این زمینه آموزش کارکنان موزه‌ها بسیار مهم و حیاتی است.

- پیگیری استثنای استفاده آزاد موزه‌ها در مجلس شورای اسلامی می‌تواند از اهداف آتی سازمان میراث فرهنگی باشد که لازم است مبتنی بر پژوهش‌های تخصصی به انجام رسد.

copyright and certain related rights.

14. Quai Branly.

۱۵. در مصاحبه‌های انجام گرفته، مصاحبه‌شونده‌ها مشکلات مدیریتی که موزه‌ها و نهادهای مشابه آن مانند گالری‌های هنری با آن مواجه بودند را شامل تغییرات مداوم در سیاست‌ها و خط‌مشی‌های مدیریتی، عدم وجود نیروی متخصص حقوقی، عدم اتخاذ سیاست واحد در تصمیم‌گیری‌ها، عدم درک ضرورت مسئله، و آشنا نبودن با جنبه‌های حقوقی دانستند. که این امور ضرورت ایجاد آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌هایی شفاف را با رویکردی حقوقی می‌طلبد. امید است مقنن و مقامات میراث فرهنگی اقدامی شایسته جهت تدوین آیین‌نامه‌ای واحد که راهگشای موزه‌ها و نهادهای فرهنگی و هنری دیگر باشد، ترتیب دهند که بتواند در مواقع برخورد با این مشکلات کارگشا باشد.

منابع و مأخذ

۱. قوانین

- آیین‌نامه اموال فرهنگی، هنری و تاریخی نهادهای عمومی و دولتی، مصوب ۱۳۹۱.
- قانون اساسنامه سازمان میراث فرهنگی کشور، مصوب ۱۳۶۷.
- قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، مصوب ۱۳۷۹.
- قانون تجارت الکترونیک، مصوب ۱۳۸۲.
- قانون تشکیل سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، مصوب ۱۳۸۲.
- قانون حفظ آثار ملی، مصوب ۱۳۱۹.
- قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان، مصوب ۱۳۴۸.
- قانون حمایت از نشانه‌های جغرافیایی، مصوب ۱۳۸۳.
- قانون راجع به حفظ آثار ملی، مصوب ۱۳۰۹.
- لایحه جامع حمایت از مالکیت ادبی و هنری و حقوق مرتبط.
- ماده‌واحد قانون ثبت آثار ملی، مصوب ۱۳۵۲.

۲. کتابنامه

- امین‌پور، احمد و محسن عباسی هرته. (۱۳۹۰). «اصل حداقل مداخله، چالش پیش روی مداخلات حفاظتی در میراث فرهنگی کشف و تبیین کاستی‌ها و نواقص اصل مذکور با رویکردی نظری به آرا موجود در این حوزه». در *دوفصلنامه علمی - پژوهشی نشریه مرمت، آثار و بافت‌های تاریخی، فرهنگی*، ش ۱، ص ۶۹-۸۲.
- باقی، یاسمن. (۱۳۹۰). «تفاوت‌های طراحی در چندرسانه‌ای». در *هنرهای زیبا (هنرهای تجسمی)*، ش ۴۷، ص ۱۷-۲۴.
- رویان، بروس و مونیکا کرمر. (۱۳۸۸). «رهنمودهای ایفلا برای مواد دیداری- شنیداری و چندرسانه‌ای‌ها در کتابخانه‌ها و موسسه‌ها (۲۰۰۴)». ترجمه هدا چوبک و وحید طهرانی‌پور. در *فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات ملی کتابداری و سازمان‌دهی اطلاعات*، دوره ۲۰، ش ۱، ص ۳۰۳-۳۲۲.
- زاهدی، مهدی و سمیرا غلام‌دخت. (۱۳۹۰). «حمایت از دانش سنتی تحت نظام دانش‌های جغرافیایی». در *پژوهش حقوق و سیاست*، ش ۳۴، ص ۱۴۱-۱۶۴.

- زایلینسکی، کریستوفر. (۱۳۷۷). *عصر الکترونیک و فقرای اطلاعاتی: فرصت‌ها و مخاطرات*. ترجمه عباس گیلوری. در *گزیده مقالات نوزدهمین کنفرانس بین‌المللی اطلاع‌رسانی پیوسته*. تهران: مرکز اطلاع‌رسانی و خدمات علمی جهاد سازندگی.

- زندیان، فاطمه و الهام الوانکار. (۱۳۹۱). «ارزیابی وبگاه موزه‌های ایران با استفاده از میوزیم کوال». در *فصلنامه گنجینه اسناد*، سال ۲۲، دفتر سوم، ص ۷۴-۸۷.

- زرکلام، ستار. (۱۳۹۵). «مدیریت دیجیتال حقوق مالکیت ادبی و هنری». در *فصلنامه علمی - پژوهشی حقوق پزشکی*، جلد ۱۰، ص ۳۷-۷۵.

- سیامک، مرضیه. (۱۳۸۸). «مدیریت حقوق دیجیتال: فرصت‌ها و چالش‌ها». در *مطالعات ملی کتابداری و سازمان‌دهی اطلاعات*، ش ۱، ص ۲۵۳-۲۷۲.

- شاکری، زهرا. (۱۳۹۱). «جایگاه منافع عمومی در نظام حقوق ادبی و هنری». در *فصلنامه علمی - پژوهشی حقوق پزشکی (ویژه‌نامه حقوق مالکیت فکری)*، جلد ۶، ش ۲۳، ص ۱۰۹-۱۳۴.

- صادقی، محسن. (۱۳۹۲). «چالش‌های حق مالکیت ادبی و هنری حق مؤلف ایران در کتابخانه‌های رقومی». در *کتاب ماه کلیات*، ش ۵، ص ۸-۱۱.

- صادقی، محمود و یوسف خلیج. (۱۳۸۶). «حمایت از مالکیت ادبی و هنری و حقوق مرتبط در محیط مجازی». در *فصلنامه تخصصی حقوق اسلامی*، سال چهارم، ش ۱۵، ص ۱۱۵-۱۴۶.

- صفایی، سیدحسین و زهره افشار قوچانی. (۱۳۹۵). «حق مؤلف در کتابخانه دیجیتال». در *مطالعات حقوق تطبیقی، دوره ۷*، ش ۱، ص ۲۲۵-۲۵۱.

- کردیچیه، مرجان. (۱۳۹۰). *حقوق حاکم بر آثار هنری و کنوانسیون‌های بین‌المللی*. تهران: انتشارات خرسندی.

- کوشا، کیوان. (۱۳۷۷). «موزه‌های مجازی و شبکه جهانی وب، رهیافتی نوین برای دسترسی به مجموعه‌های رقمی». در *مطالعات ملی کتابداری و سازمان‌دهی اطلاعات*، ش ۳۵ و ۳۶، ص ۶۰-۷۰.

- مطلبی، داریوش. (۱۳۸۶). «حق مؤلف در محیط دیجیتال». در *مطالعات ملی کتابداری و سازمان‌دهی اطلاعات*، ش ۷۰، ص ۱۳۷-۱۶۴.

- نوه ابراهیم، عبدالرحیم. (۱۳۷۲). «ضرورت تشکیل پایگاه اطلاعاتی در برنامه‌ریزی آموزش عالی». در *فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی*، س ۱، ش ۲، ص ۲۲۹-۲۳۲.

- Basic Proposal for the Substantive Provisions of the Treaty on Intellectual Property in Respect of Databases to be Considered by the Diplomatic Conference, 1996.
- Benhamou, Yaniv. (2016). "Copyright and Museums in the Digital Age". *WIPO Magazine*, 3/2016.
- Burclaff, N & C. Johnson. (2014). "Developing a social media strategy: Tweets, pins, and posts with a purpose". *College & Research Libraries News*, 75(7).
- Copyright Law of the People's Republic of China,

- February 26, 2010 (amended up to the Decision of February 26, 2010).
- Directive 2011/77/EU of the European Parliament and of the Council of 27 September 2011 amending Directive 2006/116/EC on the term of protection of copyright and certain related rights
 - Intellectual Property Code of France) consolidated version of March 2017, 17).
 - Pantalony, R. (2013). "Managing intellectual property for museums". *World Intellectual Property Organization*.
 - Practical Guide to Implementing the World Heritage Convention, 2003.
 - The Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works, 1886.
 - The World Heritage Convention (WHC), 1972, UNESCO.
 - Valge, Jaak, and Birgit Kibal. (2007). "Restrictions on access to archives and records in Europe: A history and the current situation." *Journal of the Society of Archivists* 28.2, 193-214.
 - WIPO Guide on Managing Intellectual Property for Museums, prepared by Pantalony, R. 2008.